

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ ЕТАП ТА ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 373.013.016

МЕРИТОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО І СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ УНІВЕРСИТЕТУ

Григорій Васянович, Михайло Козяр

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вул. Клепарівська, 35, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано проблему взаємодії в системі “суспільство – університет” у сучасних її вимірах. На основі вивчення реальної дійсності і значної кількості різноманітних джерел доведено, що сучасний класичний університет втрачає притаманне йому соціокультурне призначення. Обґрунтовано соціальну роль, яку виконували і нині виконують університети; нові провайдери освітніх послуг; практичні й теоретичні компоненти навчання; потреби формування базового типу особистості, здатної до саморозвитку, самореалізації, й особистості, яка має одноразові знання за принципом “тут і тепер”; національні і глобальні потреби розвитку університетів тощо. З’ясовано, що найпродуктивнішим серед них є створення університетів світового класу. Доведено, що саме такі університети мають реальні можливості задовольняти соціокультурні потреби особистості, бути потужним чинником створення меритократичного суспільства.

Ключові слова: меритократичне суспільство, університет, особистість, соціокультурні потреби, соціокультурне призначення, розвиток, взаємодія, суперечність.

Суспільство й університет перебувають у тісному взаємозв’язку. Цей взаємозв’язок має тенденцію до поглиблення і поширення у соціокультурному просторі. Можна стверджувати, що яким є університет, таким є суспільство, і, навпаки, яким є суспільство, таким є університет. Особливо це стосується соціокультурного призначення університету у розвитку особистості. Сучасна університетська освіта у глобальному вимірі переживає не кращі часи, адже очевидним є той факт, що він значною мірою втратив своє духовно-культурницьке, державницьке та національне призначення. Тому сьогодні надто важливим є вирішення питання: чи університет має йти шляхом подальшої бюрокритизації, чи сутнісно змінювати принципи своєї діяльності, наполегливо шукати нових форм і

методів самореалізації, і тоді буде продуктивно розвиватись, стане затребуваним суспільством. Ці питання не є риторичними, від їхнього своєчасного й ефективного розв'язання залежить не лише діяльність університетів як науково-культурних інституцій, а й стабільний розвиток суспільства загалом. Отже, йдеться про сучасний модерний університет як про великий культурний, науковий, соціально-політичний проект. Як справедливо зазначає М. Зубрицька: “Сьогодні вже ніхто не заперечує, що традиційні університети за умов конкурентного середовища ХХІ сторіччя не мають іншої альтернативи, як змінити уявлення про свою місію та свої завдання” [4, с. 41–42].

Наша мета – проаналізувати причини неадекватної ролі і місця класичного університету у розвитку сучасного суспільства та визначити шляхів його вдосконалення і функціонування.

Питанням ідеї становлення і розвитку університету приділяли велику увагу, як зарубіжні (А. Арендт, Г. Гадамер, Ж. Дерріда, В. Гумбольдт, І. Кант, М. Квек, Дж. Ньюмен, Х. Ортега – і Гассет, Б. Рідінгс, Й.-Г. Фіхте, М. Фуко, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, Ф.В. Шеллінг, К. Ясперс та ін.), так і вітчизняні вчені, культурно-освітні діячі (В. Андрущенко, В. Бакіров, О. Глузман, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Зубрицька, І. Зязюн, В. Каразін, М. Корф, І. Огієнко, М. Максимович, П. Могила, П. Таланчук, К. Ушинський, І. Франко, А. Шептицький та ін.).

Усталеним є факт, згідно з яким перші університети виникли в ХІІ ст. в Італії, Іспанії, Франції, Англії. До їхнього утворення суспільство йшло надто довго – цілі тисячоліття. Натомість із появою університетів – динаміка суспільного розвитку різко зростає. Протягом ХІІ–ХVІ ст. у Європі започатковано та функціонувало понад 100 університетів, що призвело до сутнісних змін у суспільних, соціокультурних відносинах. Утворені університети з самого початку мали широку автономію [8, с. 90–91]. У них діяла система самоврядування, яка виключала їх із юрисдикції держави. Пізніше ця ситуація почала змінюватися у бік повної підпорядкованості університетської освіти королям, імператорам, а водночас змінилося їхнє соціокультурне призначення. Якщо діяльність університетів спочатку була спрямована на розвиток освіти, науки, культури особистості і суспільства, то зі зміцненням авторитаризму університети здебільшого виконували роль консервації самодержавного устрою. Така ситуація зберігалася і за партійно-тоталітарного радянського режиму, під всевладним оком якого перебували не лише університети, а й усе суспільство, навіть приватне життя особистості.

Сучасному розвитку університету притаманні суперечності об'єктивного і суб'єктивного змісту, пов'язані не лише з фінансово-матеріальним забезпеченням, якістю начально-виховного процесу, а й розвитком науки, управлінням, кадровим забезпеченням тощо. Отже, в

діяльності університетів, на нашу думку, чітко визначилися суперечності між:

– змінами суспільства і змінами власне університетськими. Тобто, зміни в суспільстві відбуваються значно швидше, ніж змінюються університети;

– старими і новими ролями, які виконували і нині виконують університетами. В індустріальну епоху професійна діяльність університетів зазвичай була малозмінною, вона спрямовувалася на виконання однотипних завдань на підставі готових рішень, технологій і схем у відповідних стандартних ситуаціях. Сьогодні потрібно постійно змінювати соціально-професійні ролі, які характеризуються унікальністю, неповторністю, творчістю і не мають готових рішень;

– університетами і новими провайдерами освітніх послуг (вузькоспеціалізовані центри, корпоративні університети, віртуальні університети тощо). Зазначимо, що у світі сьогодні нараховується понад 1600 корпоративних університетів. Один із найвідоміших – університет компанії “Моторола” має понад 100 навчальних майданчиків в 20 країнах світу. Деякі корпоративні університети вже отримали право видавати дипломи. У США кількість корпоративних університетів зростає більше ніж втричі і, за експертними оцінками, у недалекому майбутньому їхня кількість перевищить кількість традиційних університетів (понад 5 тис.).

Розвивається і так зване академічне брокерство як організація посередництва між виробниками і споживачами мультимедійних продуктів, освітніх послуг на базі ІКТ, надання допомоги в підготовці кадрів для корпорацій тощо [1, с. 100–101].

Сучасне життя потребує посилення практичного компонента навчання. Компонент “практичного” високо спеціалізованого професійного знання, якого потребують сучасні робочі місця, має бути посилений наближенням форм викладання до практичного досвіду, активного використання методів аналізу ситуацій, імітаційного моделювання, які узгоджуються з *теоретичними й концептуальними дискурсами*.

Виникає потреба формування базового типу особистості, здатної до саморозвитку, самовдосконалення, й особистості, яка мала би “одноразові” знання, потрібні їй “тут і тепер”.

Реальний стан науки в університетах України свідчить про те, що вона значною мірою втрачає свої позиції. Причиною цього є перевантаження професорсько-викладацького складу, демотивація у здійсненні наукового пошуку, вкрай незадовільне експериментальне забезпечення, недосконала підготовка наукових кадрів тощо. До цього часу у багатьох університетах простежується недержавницький підхід щодо створення умов у системі організації наукової роботи на кафедрах та й в університетах загалом. Цю

роботу керівники кафедр, закладів розглядають як приватну справу викладача-пошукувача. З іншого боку, вимога, згідно з якою старший викладач зобов'язується бути кандидатом наук, не є достатньо вмотивованою і доцільною. Отже, потрібно застосовувати креативну модель навчання та враховувати можливості викладачів щодо проведення наукових досліджень.

Також важливі національні і глобальні потреби розвитку університетів. Функціонування українських університетів останнім часом перетворилося на споживацтво, виживання, держава до них ставиться як до прохачів. Університет уже не є партнером держави. Натомість глобальні виклики диктують інше, а саме – посилюють внесок кожного університету не лише в національну культуру і науку, а й у загальнолюдську культурно-наукову скарбницю. Тільки так і може вижити людська цивілізація.

Можна стверджувати, що ці суперечності є притаманними й університетській освіті України. Крім того, в українській університетській освіті є значна кількість суперечностей. Наприклад, суперечності між впливом політичної влади і можливостями впливу на розвиток університетської освіти з боку громадських організацій; кількісною мережею університетів і якісними показниками в них навчання; орієнтацією навчально-виховного процесу не стільки на соціокультурний розвиток особистості, скільки на продукування знань; реальними потребами суспільства, виробництва, індивіда і неможливістю їхньої ефективної реалізації; нагальною необхідністю інтеграції природничих і соціально-гуманітарних дисциплін й недоцільним нехтуванням дисциплін гуманітарних тощо. З цього приводу відомий французький філософ К. Леві-Строс слушно наголошував, що ХХІ ст. буде століттям гуманітарної культури, якщо воно буде взагалі [9, с. 10].

На наше переконання, більшість із окреслених суперечностей цілком можливо розв'язувати необхідним і достатнім фінансово-матеріальним забезпеченням з урахуванням права університету на часткове самозабезпечення; радикальними змінами процесу підготовки науково-педагогічних кадрів; якісним підбором студентської молоді тощо.

Одним із важливих шляхів розв'язання суперечностей вважаємо побудову дієвого функціонування меритократичного суспільства.

Сучасне суспільство класифікують по-різному: постіндустріальне, інформаційне, постмодерне та ін. Втім серед учених (Д. Белл, І. Зязюн, Н. Черниш, М. Янг) існує слушна думка про нагальну необхідність утвердження і функціонування меритократичного суспільства (меритократія – від лат. мерітус – гідний і грець. кратос – влада). Суть його полягає в тому, що в основу правління повинен бути принцип індивідуальної заслуги. За такої форми влади до управління державою приходять найбільш гідні, компетентні, талановиті люди. Про це уже наголошував відомий грецький

філософ і педагог Платон у своєму знаменитому творі “Держава”. Філософ зазначав, що держава здійснює єдність трьох функцій: законодавчу (управління), захист від ворогів, турботу про одичне (матеріальне забезпечення). Відповідно до цих функцій повинні бути три класи або соціальні стани: “правителі”, воїни, землероби і ремісники. У кожного класу, соціального стану – свої обов’язки, своя відповідальність. Правителі повинні відповідати за гармонію державного устрою. У такому разі потрібно дослідити моральні і розумові здібності дітей і розподілити їх згідно з цими здібностями між трьома основними розрядами держави. Якщо в новонародженого знайдена “мідь” чи “залізо”, то в якому б розряді він не народився, його потрібно без будь-якого жалю перевести до землеробів і ремісників, бо він уже ніколи не зможе піднятися до державницького рівня. Проте, якщо в ремісника народиться дитина з домішками в душі “золота” чи “срібла”, то новонароджений має бути зарахований до розряду правителів або воїнів-охоронців [7, с. 272–275]. Цієї думки дотримувався також французький мислитель, педагог М. Монтень, який доводив, що людина має визначати своє місце в житті не залежно від доблестей своїх батьків, їхнього багатства, соціального стану, а від власних здібностей і здатностей, стану душі і духа. Добродішність, совість, справедливість не мають права поступатися духовному рабству, залежності від кар’єризму, корисливому матеріальному авторитетові [6, с. 552–553].

На переконливу думку багатьох учених, в минулих суспільствах стратифікація відбувалася за “принципом приписування”, отже, до влади приходили унаслідок знатного походження, спадковості капіталу, родово-кумівських відносин, лакузництва тощо. Зазначимо, що сьогодні цей принцип набув гіпертрофованих обширів у нашому суспільстві. Влади досягають будь-якою ціною – підкупом, шантажем, сумнівними зв’язками, корумпованістю тощо, але не чесною працею, не власними здобутками. Зокрема, не враховують високого рівня освіти, культури, професійної компетентності, моральних чеснот особистості. (Дійшло до того, що деякі можновладці навіть не мають вищої освіти). У галузі вищої освіти, науки, члени-кореспонденти, навіть – академіки, іноді обираються не за реальні наукові здобутки, а за близькість до можновладців, обійманих посад тощо. Це стало великою реальною загрозою розвитку освіти і науки, більше того – існуванню держави як соціокультурного утворення. Оскільки меритократичне суспільство – це суспільство високого рівня знань, культури, а центральними його соціокультурним інститутами є університети як місце зосередження й отримання знання, та реальними претендентами на місце у структурі влади, на керівних посадах університетів мають бути справжні вчені, висококваліфіковані, компетентні професіонали, відповідальні, духовно-моральні особистості. Саме вони мають становити меритократичну еліту.

Значна кількість університетів, у тому числі, національних, перестала відповідати своєму призначенню і потребує нагального, справжнього, а не формального реформування.

У цьому сенсі актуальною є ідея створення університетів “світового класу”, як про це зазначають Ю. Горобець та С. Порев. Учені одностайні в думці, що суттєву роль для становлення університету світового класу відіграють: висока концентрація талановитих працівників і студентів; потужні ресурси, що здатні забезпечити сприятливе середовище для навчання та наукових досліджень; досконалі методи управління. По суті, заклади завжди становлять меншість ВНЗ країни. Наприклад, у США налічується близько 150 університетів “світового рівня” серед майже 5 тис. ВНЗ [3, с. 95].

Університет світового класу згідно з поглядами вчених Д. Салмі, Б. Кларка, І. Адамса та ін. повинен мати такі характеристики:

- всесвітньо визнану репутацію щодо своїх досліджень і навчання, залучати кращих співробітників і здібних студентів, готувати найкращих випускників, зокрема тих, що згодом обіймуть впливові посади, працюватимуть на світовому ринку, мати факультети світового класу;

- мати серед співробітників “наукових зірок” і світових лідерів у галузях науки, що отримують науково і практично значущі результати, які визнають колеги та відзначені всесвітньо визнаними нагородами (наприклад, Нобелівськими преміями) та ін. – використовувати потужні й диверсифіковані фінансові джерела, мати високоякісне забезпечення досліджень та освіти ;

- мати тривалу історію високих досягнень і робити значний внесок у розвиток сучасного суспільства, здатного бути на рівні меритократичного; у ньому повинні працювати першокласні команди менеджерів зі стратегічним мисленням і здатністю реалізації найскладніших планів, бути конкурентноспроможними серед інших провідних університетів світу [3, с. 95–96].

Як свідчить практика, утримання таких університетів дорого коштує (за оцінками зарубіжних експертів один університет для нормальної життєдіяльності потребує близько 2 млрд доларів на рік, але реальна віддачка від його діяльності є втричі більшою). Для України це недосяжна розкіш, тому й не дивно, що “деформована та розпорошена вища школа України не спроможна забезпечити необхідну критичну величину параметрів основної діяльності, а відтак посісти будь-які місця в провідних рейтингах, на відміну від багатьох країн-сусідів та інших країн” [5, с. 54].

Академіки В. Андрущенко, К. Балабанов, О. Глузман, Л. Губерський також розглядають майбутнє класичного університету в контексті світової та європейської цивілізації. Зокрема, К. Балабанов наголошує: “Україна чітко

визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог” [2, с. 143]. Безсумнівно, що такий орієнтир є правильним і перспективним. Проте, на нашу думку, цього недостатньо. Потрібна державницька стратегія і реальна програма розвитку університетської освіти, реалізація яких дасть змогу подолати кризовий стан, у якому перебуває Україна, тим самим розв’язати значну кількість не лише економічних проблем, а й проблем духовно-моральних, соціокультурних.

На основі викладеного можна дійти таких висновків:

1. Університетська освіта є одним із найпотужніших джерел і чинників розвитку особистості і всього суспільства. Натомість життя свідчить, що вона потребує сутнісних змін у контексті потреб соціуму, спільним зусиллям людства з метою його збереження, виживання і мирного співіснування.
2. Університетська освіта повинна активно сприяти побудові меритократичного суспільства як суспільства справжньої справедливості, де оцінка наукових успіхів, діяльності, визнання досягнень людини відбуватимуться не інакше, як на засадах власних здобутків, а не на основі кумівства, багатства, підкупу тощо.
3. Незмінним вектором вітчизняної університетської освіти має бути європейський, загальносвітовий, зі збереженням і використанням всього позитивного досвіду, соціокультурних надбань українського народу.

-
1. *Бакіров В. С.* Ділеми класичної університетської освіти / В. С. Бакіров / Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 – ти томах. / Том 4. Педагогіка і психологія вищої школи. – Київ : “Педагогічна думка”, 2007. – С. 99–108.
 2. *Балабанов К. В.* Модернізація вищої освіти України в умовах євроінтеграції (на прикладі діяльності Маріупольського державного університету / Педагогічна і психологічна науки в Україні: збір. наукових праць : в 5 т. – Т. 5 : Вища школа. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – С. 143–157.
 3. *Горобець Ю. І.* Проблеми формування університетів “світового класу” / Ю. І. Горобець, С. М. Порев / Педагогічна і психологічна науки в Україні : збір. наук. Праць : в 5 т. – Т. 5 : Вища освіта. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – С. 93–105.

4. *Зубрицька Марія*. Філософський дискурс ідеї університету: в складних лабіринтах пошуку істини / Марія Зубрицька / Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. – 2003. – № 3. – С. 40–57.
5. *Луговий В. І.* Оптимізація вітчизняної вищої освіти: робота над системними помилками / В. І. Луговий, О. М. Слюсаренко, Ж. В. Таланова / Педагогічна і психологічна науки в Україні : збір. наук. праць : в 5 т. – Т. 5 : Вища школа. – К іїв : Педагогічна думка 2012. – С. 46–60.
6. *Монтень М.* Опыты. В 2-х т. Т. 1. / М. Монтень. – Москва : Наука, 1979. – 535 с.
7. *Платон*. Сочинения. В 3 т. Т. 3. Ч. 2 / Платон / Пер. с древнегреч. // Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; Вступит. статья А. Ф. Лосева. – Москв : Мысль, 1968–1972. – Т. 1. – 623 с.; Т. 2. – 611 с. Т. 3. Ч. 2. – 678 с.
8. Хрестоматия по истории педагогики // Античный мир. Средние века. Начало нового времени / Под общей ред. С. А. Каменева. – Москва: Госучпедгиз, 1935. – 639 с.
9. *Хухлаева О. В.* Психология подростка / О. В. Хухлаева / – Москва : “Академия” , 2004. – 160 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016
доопрацьована 15.03.2017
прийнята до друку 11.04.2017*

MERITOCRATIC SOCIETY AND SOCIOCULTURAL APPOINTMENT OF THE UNIVERSITY

Hryhoriy Vasianovych, Mykhaylo Kozyar

*Lviv State University of Life Safety
Kleparivska Str., 35, Lviv, Ukraine, UA-79000*

The article analyses the issue of interaction in the "society - university" system in its contemporary dimensions. On the basis of studying the real reality and a large number of various sources, the author proves that the modern classical university loses its sociocultural purpose. The article substantiates the social role that universities have fulfilled and perform nowadays; new providers of educational services; practical and theoretical components of education; the need for forming the basic type of the personality capable of

self-development, self-realization, and the personality, who has one-time knowledge according to the principle "here and now"; national and global needs for university development, etc. It clarifies that the most productive achievement is the creation of the world-class universities. The author also proves that these universities have real possibilities to satisfy the sociocultural needs of a personality, and to be a powerful factor of forming the meritocratic society.

Key words: meritocratic society, university, personality, sociocultural needs, sociocultural appointment, development, interaction, contradiction.